
Mukadder Sipahioğlu, **Antik Mısır'da Rahip Sınıfı** (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 286 s.

Eski Mısırlılar için din her zaman dünya hayatı ve ölüm sonrası için önemli olmuştur. Mısır'da Tanrının farklı şekillerde tezahür etmesi sonrası evrenin ve insanın yaratılmasıyla başlayan dinî yaşamın kökleri ilk insanlara kadar geri götürülür. Osiris'in Seth tarafından haksız yere parçalanarak öldürülmesi ve Osiris'in oğlu Horus'un babasının intikamını almasıyla Mısır'da adaletin tesis edilmesi en büyük öneme sahip olmuştur. Adaletin sembolü Maat'tır ve onun yeryüzüne hakim olması başta Firavun olmak üzere bütün Mısırlıların en temel görevidir. Bu nedenle Eski Mısır'da dinî ritüellerin en temel amacı yine Maat'ın tesis edilmesidir. Eski Mısır inancında kral yarı tanrı bir varlık kabul edilirdi. Hükümdar olacak kişi taç giyme töreni esnasında tanrı Horus'un ruhuna sahip olur ve onun gibi haksızlığa karşı mücadele etmeyi kabul ederdi. Böylece kral tanrılar ile insanlar arasında bir nevi aracı kabul edilirdi. Ritüellerin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi ve neticede Maat'ın tesis edilmesi yalnızca Firavun aracılığıyla mümkündü. Hem dinî hem siyasî bir sorumluluğu üstlenen Firavun'dan bütün dinî ritüelleri icra etmesini beklemek herhalde doğru olmazdı. Bunun için rahipler devreye girerdi. Rahipler meşruiyetlerini yalnızca Firavun'dan alırlar ve ritüelleri sadece onun adına gerçekleştirebilirlerdi. Tarihî süreç içerisinde rahip sınıfı daha da sistematik hale geldi ve Firavun'un otoritesini tehdit edecek siyasî ve ekonomik güce sahip oldu. Mukadder Sipahioğlu, Ankara Üniversitesi'nde Dinler Tarihi alanında yazmış olduğu yüksek lisans tezinin kitaplaşmış hali olan "Antik Mısır'da Rahip Sınıfı" kitabında Eski Mısır rahiplerinin tarihî süreç içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümleri, rahip sistemini ve rahiplerin görevlerini akılda soru işareti bırakmayacak şekilde etraflıca açıklamıştır.

Türkiye'de Eski Mısır tarihinin ve dininin araştırılması oldukça önemlidir. Çünkü Eski Mısır'ın Anadolu topraklarına kadar uzanan

önemli bir etki alanı olmuştur. Ülkemizde gün geçtikçe akademik çevrelerde Eski Mısır araştırmalarına daha fazla yönelindiği görülmektedir. Mukadder Sipahioğlu'nun eseri Eski Mısır dininin pratik hayattaki icra edilmesine yoğunlaşarak ülkemizdeki Eski Mısır ritüelleriyle ilgili boşluğu doldurmaktadır. Yeri geldiğinde Eski Mısır ritüelleriyle Yahudi ritüellerini karşılaştırması ve iki din arasındaki benzerliklere vurgu yapması da ayrıca bu kitabı karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmaları için önemli kılmaktadır. Sipahioğlu kendisinin bu konuyu araştırmasının dört sebebinin olduğunu belirtmektedir. Öncelikle Türkiye'de Antik Mısır'da rahip sınıfıyla ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. İkinci olarak Eski Mısır'daki rahipler hakkında mevcut olan yanlış düşünceleridir. Üçüncü olarak Eski Mısır tarihindeki değişikliğin rahipler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmektir. Son olarak da Firavun ile rahipler arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir (s. 13). Yazar araştırmasında tarihî metodu kullanarak deskriptif ve karşılaştırmalı yöntemini başarıyla kullanmıştır. Kitapta deskriptif yönteme ağırlık verilmesi nedeniyle eserde Eski Mısır tarihini kronolojik olarak takip etmek mümkündür.

Kitabın önsözünde Türkiye'de bugüne kadar yapılan Eski Mısır çalışmalarını görebiliyor ve bu alanın hala yeterince araştırılmadığını ve aslında daha fazla geliştirilmesi gerektiğini anlayabiliyoruz. Yazarın okuyucuya sunmuş olduğu kitap listesi sayesinde Türkiye'de Eski Mısır tarihini araştırmak isteyenlerin arzu ettikleri konulara nasıl ulaşabileceğini de bulabilmektedir (ss. 20-26). Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm: *Rahip Sınıfının Doğuşu ve Rahip Olma Süreci*, İkinci Bölüm: *Rahiplik Sistemi ve Rahip Sınıfları*, Üçüncü Bölüm: *Rahiplerin Görevleri* şeklinde oluşturulmuştur. Kitapta antik çağda dini referanslara dayanan ve din ile iç içe olan hiyerarşik sistemin işlevini kapsamlı bir şekilde öğrenmek mümkündür. Böylece kitap antik medeniyetlere ve karşılaştırmalı teoloji çalışmalarına ilgi duyan herkesin ilgisini çekecek bir niteliğe sahiptir. Daha önce Eski Mısır tarihi okumamış kimseler için rahip sınıfının ve ritüellerin tarihi süreçteki değişimlerini takip etmek kolay olmayabilir. Nitekim birçok kişi Eski Mısır'ın farklı krallık dönemlerinde yaşadığı siyasi tarihini etraflıca bilmemektedir. Ayrıca birçok Firavun isimlerinin geçmesi ve okuyucunun bu Firavunlar hakkında bir bilgiye sahip olmaması da kitabı anlamının ikinci bir kaynağa başvurmadan tam anlamıyla anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Hiç şüphesiz bunun sebebi Eski Mısır tarihinin aslında oldukça

karmaşık ve bir kitaba sığamayacak kadar derin olmasıdır. Kitabın okuyucuyu daha fazla araştırmaya sevk ediyor olması açısından önemlidir.

Kitap Hanedanlar Öncesi Dönem'den (MÖ 4000-2920) İskender'in Mısır'ı ele geçirmesine kadar geçen dönemdeki (MÖ 332) rahipleri incelemektedir. Araştırılan zamanın bu kadar geniş olması sebebiyle kitabı okurken bazen bir gelişmenin hangi dönemde olduğu okuyucu tarafından karıştırılabilir, fakat ilgili kısım tekrardan okunduğunda bu problem kolaylıkla çözülebilir. Yazarın zamanı geniş almasında iki sebebi vardır; birincisi Eski Mısır tarihiyle ilgili Türkiye'de yeterince kaynağın bulunmaması ve bu kitabın bu boşluğu doldurması, ikincisi rahiplik sisteminin nasıl değişime uğradığını göstermektir. Bununla beraber kitap içerisinde araştırılan tapınaklarda bir sınırlandırmaya gidilmiş ve sadece ana kült merkezlerinde görev alan rahip sınıfları ve onların görevleri üzerinde durulmuştur. Bu sayede okuyucu belli başlı rahip sınıflarının tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişimleri bu tapınaklar etrafında kolaylıkla takip edebilmektedir.

Sipahioğlu, Eski Mısır'daki rahip sınıfının nasıl ortaya çıktığını, üç bin yıllık tarihi süreçte geçirdiği değişimlerini ve rahiplerin hangi kısımlara ayrıldığını kapsamlı bir şekilde açıklamıştır. Eser hem Eski Mısır'da rahip sınıfını her açıdan detaylıca irdelemekte hem de Eski Mısır ritüellerini tarihi ve mitolojik temellerini dikkate alarak okuyucuya sunmaktadır. Kitabı okurken kişi kendisini adeta Eski Mısır tapınağında icra edilen ritüelleri izler gibi hissetmektedir. Ritüeller Eski Mısır kaynaklarında anlatıldığı kadar olabildiğince detaylı açıklanmaktadır. Örneğin tapınağın sabah ritüelinden gece ritüeline kadar her şey etraflıca incelenmiştir. Eserdeki ritüellerin icra edilmesinin detaylıca irdelenmesi ve bunların gerek Yahudi geleneğiyle gerek İslam kültürüyle karşılaştırılması bu alanda bir boşluğu dolduracak kapsamlı bir çalışma haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle üçüncü bölümde yer alan *Rahiplerin Görevleri* kısmı ritüelleri ince detayına kadar incelemiştir. Örneğin mumyalama işlemi, ölümler üzerinde uygulanan ağız açma ritüeli, festivaller, büyücülük ve kehanet gibi dinî uygulamaları burada görebilmekteyiz (ss. 165-216).

Eserin başında tek sesli Hiyeroglifleri gösteren bir tabela farklı transliterasyonlarıyla birlikte gösterilmiştir (s. 7). Hiyeroglifler elbette sadece bunlardan ibaret değildir, bu nedenle kitap içerisindeki

kelimelerde bu tabelada bulunmayan birçok Hiyerogliflerde mevcuttur. Ayrıca kitabın arkasında kısa bir Eski Mısır sözlüğü bulunmaktadır (ss. 261-271). Bütün bunlar Türkiye'deki okuyuculara Hiyeroglif harflerini ve onların anlamlarını tanıttırıyor olması açısından önemlidir. Hiyeroglifler dünyanın ilk yazılarından biridir, belki de en eski olanıdır. Hiyeroglifler sesli harfler atlanarak yazılır ve bu sebeple kelimelerin okunuşu tam olarak bilinmemektedir. Yazarın Almanya'da Hiyeroglif dersleri almış olması ve bu bilgisini kitaba yansıtması bu eseri Hiyeroglifleri öğrenenler içinde önemli kılmaktadır. Nitekim Eski Mısır dilinde kavramlaşmış kelimeler parantez içerisinde Hiyerogliflerle gösterilmiş ve okuyucunun bu işaretler üzerinde düşünmeleri sağlanmıştır. Burada verilen kelimelerin transliterasyonu kafa karışıklığını önleyecek şekilde basit olarak gösterilmiştir.

Üzerinde çokça tartışılan ve arkeolojik anlamda ilk monoteist insan olarak düşünülen Akhenaten'e Giriş bölümünde uzunca değinilmiştir (ss. 39-47). Her ne kadar kitabın genelinden farklı bir konu olsa da Eski Mısır'da monoteist düşüncelere yer ayrılması kitabı daha da ilgi çekici hale getirmiştir. Akhenaten'in hangi inanç modeline sahip olduğu konusu günümüzde hala tartışılmaktadır. Kimileri onun henoteist, kimileri monolatrist, kimileri de monoteist olduğunu düşünmüştür. Sipahioğlu'na göre Akhenaten monoteist bir din oluşturmuştur, fakat onun inancı tanrı Aten'in ve Allah'ın sıfatları karşılaştırıldığında İslam'ın Tevhid inancıyla bağdaşmaktadır.

Birinci bölümde Eski Mısır'daki rahip sınıfının doğuşu ve rahip olma sürecinden bahsedilir. Eski Mısır'da rahiplik bir kurum vazifesi görmemekteydi. Rahipler tapmakta ritüelleri yerine getirir ve karşılığında geçimlerini sağlamaları için onlara bir miktar ücret verilirdi. Mısırlılar için rahipler oldukça önemli bir statüydiler, çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere evrenin bozulmadan devam edebilmesi onların ritüelleri doğru bir şekilde gerçekleştirmeleriyle mümkün olacaktı. Bu sebeple rahiplere birçok ayrıcalık tanınmıştır. Örneğin onlar vergiden muaf tutulmuş ve temel yaşam ihtiyaçları karşılanmıştır. Mısırlıların bu ayrıcalıklara ulaşabilmek için rahip olma arzusu içinde olduklarını görebiliriz. Yazar tarihhöncesi dönemde kabile şeflerinin tanrıyla insanlar arasında aracı olduğunu, sonradan Mısır örneğinde olduğu gibi bunun krala yansıtıldığını

açıklar. Buna göre kral hem siyasi hem de dinî güce sahip bir konumdadır. Taç giyme töreniyle her yeni kral tanrılık statüsüne ulaşmaktadır. Yazar evrensel düzeni ifade eden Maat inancını uzunca açıklamış ve kral dâhil bütün Mısırlıların bunun karşısında sorumlu olduğunu belirtmiştir (ss. 64-70). Eserde Eski Mısır ritüellerinin resmi ve gayri resmi şeklinde ikiye ayrıldığını ve birincisinin halkın ihtiyaçlarını karşılamadığı gerekçesiyle halkın alternatif dini inanç ve uygulamalara yöneldiği konusu tartışılmaktadır. Ayrıca din ile siyaset Eski Mısır'da iç içe olduğundan başkentin koruyucu tanrısı en büyük tanrı olarak kabul edilmiştir.

Tarihî süreç içerisinde rahiplik sistemi değişime uğramıştır. Eski Krallık (MÖ. 2543-2120) ve Orta Krallık (MÖ. 1980-1760) dönemlerinde rahiplik kısmî zamanlı bir iş olarak görülmüş ve onların giydiği özel bir kıyafet bulunmamıştır. Bu dönemlerde rahipler bir ay çalışıp üç ay çalışmamıştır. Yazar bu kısımda çeşitli rahip unvanlarını sıralamış ve bunları teker teker açıklamıştır (ss. 70-78). Burada kadınlarında “tanrının hizmetkârı” unvanıyla belirli dişil tanrıçaların rahibelğini yaptığını görebiliyoruz. Yeni Krallık (MÖ. 1539-1077) döneminde yaşanan siyasi kargaşalar ile rahiplik sınıfında da değişiklikler olmuştur. Bundan sonra rahipler Mısır coğrafyasından topraklara sahip olabilmşler ve rahiplik tam zamanlı bir iş haline gelmiştir. Böylece kralın egemenliğı de tehlike altına girmeye başlamış ve rahipliğın önemi gün geçtikçe artmıştır. Bu dönemde tanrı Amon diğler bütün tanrılardan daha fazla önem kazanmış ve Amon rahipleri yüksek statü sahibi olmuşlardır. Rahiplerin artık özel kıyafetleri olmuş ve temiz olduklarını göstermek için vücut kıllarının tamamını kazıtmuşlardır. Rahipler o kadar büyük bir güce ulaşmışlardır ki istedikleri kişilerin tahta çıkmasını bile sağlayabilmişlerdir. XI. Ramses (MÖ 1076-944) sonrası ise bu gelişmelerin bir sonucu olarak Mısır'ın güneyinde rahipler krallıklarını ilan edebilmişlerdir. Bundan sonraki süreçte Firavunlar rahiplerin gücünü kırabilmek için kendi bekar kızlarını Amon Tapınağı'nın başrahibi konumuna getirmiş ve rahipleri böylece kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Yazar Eski Mısır'da rahip olabilmek için adayların hangi eğitime tabi tutulduklarını incelemiş ve onların diğler rahiplerin yanında bir nevi stajyerlik yaparak ahlaki ve spiritüel gelişim gösterdiklerini açıklamıştır. Rahip olabilmek için gerçekleştirilen inisiyasyon sürecinde rahiplerin yağlanması olayıyla Yahudiliğın

benzer uygulaması karşılaştırılmıştır. Eserde bir kişinin ancak beş yolla rahipliğe atanabildiği detaylıca incelenmiştir. En kolay yol kişinin direk kral tarafından atanması veya kralın kehanete başvurarak bir kişiyi rahip olarak atmasıdır. Rahip olmanın üçüncü yolu veraset yoluyla rahipliğin babadan oğula geçen bir meslek olmasıdır. Bunun dışında rahiplerin toplanıp bir kişiyi rahip olarak seçmesi veya rahiplik görevinin satın alınması olmuştur.

Yazar rahiplerin görevlerine başlamadan önce mutlaka temizlik ritüellerinden geçmeleri gerektiğinden bahseder. Temiz sayılabilmek için rahipler örneğin kirpikler ve kaşlar da dâhil olmak üzere tüm bedenlerini baştan aşağı tıraş eder, tırnaklarını keser ve sünnet olurlar. Bunların dışında daha birçok uygulama vardır. Sünnetin Hanedanlar Öncesi Dönem'deki (MÖ 4000-2920) varlığı tartışılır ve bu işlemin kim tarafından uygulandığı sorusuna yanıt aranır (ss. 99-100). Ayrıca bu kısımda sünnetin krallar ve rahipler için zorunlu olup olmadığı konusu üzerinde durulur. Temiz sayılabilmek için aynı zamanda bazı yemeklerden de kaçınmak gerekir. Burada hangi yiyecek ve içeceklerin yasak olduğu ve domuzun Eski Mısır dini ve mitolojisindeki yerinin araştırıldığını görebiliyoruz. Adayların rahip olduktan sonraki evlilik durumları ve cinsel hayatlarında dikkat etmeleri gereken hususlarda bu bölümde incelenmektedir. Yazar Tevrat'ta Hz. Yusuf'un kralın huzuruna çıkarken tıraş olduğu pasajından yola çıkarak onun hangi ritüellerden geçmiş olabileceği sorusuna da yanıt aramaktadır (ss. 104-105). Sonraki kısımlarda Mısır'daki arınma ritüelinin Yahudilikteki arınma ritüeliyle karşılaştırması yapılır. Burada Yahudilikteki *mikve* havuzu, vücut kıllarını alma, sünnet ve bedensel bir kusurun olması halinde yapılacaklar gibi çeşitli konular ele alınmıştır. Sipahioğlu, her iki dinî gelenekteki bu benzerliklerden yola çıkarak Yahudilerin bazı uygulamalarında Eski Mısır'dan etkilenmiş olabileceği düşüncesini belirtir, fakat bu konuda net bir şey söylemez (ss. 105-110).

İkinci bölümde rahip sınıflarına ve oluşturdukları sisteme odaklanılmıştır. Burada rahiplik sisteminin kısmî zamanlı ve tam zamanlı şeklinde ikiye ayrıldığını görebiliyoruz. Her bölgede Yahudilik'teki *mişmar* sisteminde olduğu gibi rahipleri kontrol eden bir müfettiş bulunmuştur. Yazar Mısır tapınaklarının çoğunda iki ana rahip sınıfının bulunduğunu söyler, bunlar *Wab* ile *Hem Netjer* rahipleridir. Bu iki grubun vazifelerini ve özelliklerini açıkladıktan sonra diğer rahipler sırayla incelenmiştir; Bunlar *İt Netjer* (Tanrının

Babası), *Wet/Wety* (Mumyalayıcı), *Sem, Hem Ka* (Ka'nın Hizmetkârı) ve *Khery Hebet* (Okuyucu Rahip) rahipleridir. Eserde kadınlarında Eski Mısır'da din işlerinde aktif olabildiğinin altı çizilir. Yazar kadınların Mısır'da saygı gördükleri ve erkeklerle eşit haklara sahip olduklarını farklı örneklerle ortaya koyar. Eski Mısır'daki kadının durumu açıklandıktan sonra kadın rahipler konusuna geçilir ve bu konuda araştırmacılar arasında görüş farklılıklarının olduğu ifade edilir. Bu bölümde genel olarak kadın rahibeler arasında *Hemet Netjer Hathor* (Hathor'un Hizmetkârı), *Shemayet* (Şarkıcı) ve *Hemet Netjer n(t) Amon* (Tanrı Amon'un Eşi) ünvanları ve vazifeleri incelenmiştir (ss. 142-159).

Üçüncü bölümde rahiplerin görevleri oldukça detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ritüellerin işleyişinin tanrılar tarafından belirlendiğine inanan Mısırlılar evrendeki düzenin devam edebilmesi için bunların mutlaka eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğine inanmıştır. Dinî anlamının yanında ritüellerin siyasi bir anlamı da bulunmaktadır, çünkü evrensel düzenin devam edebilmesi için yeryüzündeki asıl sorumlu kişi kralın kendisidir ve ritüeller onun meşruiyetinin bir yansımasıdır. Ritüeller içerisinde tanrı heykellerinin bulunduğu tapınaklarda gerçekleştirilir. Kitapta tapınağın mimari özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve en önemli kısmın tanrı heykelinin de içerisinde bulunduğu kutsal oda olduğu ifade edilmiştir (ss. 165-170). Burada Yahudilikte tapınağın içerisinde bulunan kutsallar kutsalı (*kodeş ha-kodaşim*) odasıyla olan benzerliğe dikkat çekilmiştir. Yazar Süleyman Mabedi ile Eski Mısır tapınakları arasındaki benzerliğe kısaca değindikten sonra günlük tapınak ritüelini araştırmıştır.

Günlük ritüeller tapınağın içerisinde bulunan tanrıya yönelik yapılır ve günde üç kere gerçekleştirilir. Hangi zamanda hangi ritüellerin nasıl yapıldığı burada etraflıca açıklanmıştır. Yazar, ritüellerin kendisine karşı yapıldığı tanrı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıklar ve kıyafet değiştirme ve yağ sürme gibi tanrı heykeli üzerinde gerçekleşen ritüelleri inceler (ss. 171-173). Günlük ibadetler dışında yıllık veya aylık düzenlenen festivallerde yapılan ritüellerde vardır. Burada cenaze ve tanrılar için düzenlenen iki tür geçit alayı incelenmektedir. Bu kısımda tanrı heykellerinin ne zaman tapınaktan çıkarıldığı ve bunun ne anlama geldiği izah edilmiştir. Sipahioğlu, Eski Mısır'daki cenaze ritüellerini oldukça detaylı bir şekilde okuyucuya sunmuştur (ss.182-191). Burada

mumyalama işleminin ne zaman başladığı ve kimlere uygulandığı sorularına yanıt aranmış ve mumyalama işleminin işleyişi adım adım eksiksiz bir şekilde açıklanmıştır. Ardından Eski Mısır inancında oldukça önemli bir yere sahip olan Ağız Açma Ritüeli incelenmiştir. Bu ritüel genel olarak heykel veya mumya gibi cansız varlıklar üzerinde uygulanır ve bununla onların hayata kavuşmaları amaçlanırdı. Ardından kâhinliğin önemi ve işleyişi üzerinde durulmuş ve rüya gibi farklı kehânet metotları açıklanmıştır. Son olarak Hz. Musa kıssasını da ilgilendiren büyücülerin önemi ve ritüellerinin mitolojik arka planı incelenmiştir (s. 216).

Sonuç kısmında Eski Mısırlılar için dinin önemi ve ritüellerin fonksiyonu, Maat doktrininin anlamı ve ona uyulmasındaki amaç, rahiplere verilen özel statünün anlamı, rahiplerin görev süresi, arınma ritüelleri, rahip sınıfları, kadınların rolü ve rahiplerin gerçekleştirdiği çeşitli ritüeller tekrar okuyucuya özet halinde sunulmuştur. Yazar Türkiye’de Eski Mısır çalışmalarının önemine değinmiş ve Dinler Tarihi ve Tefsir alanına bunun sağlayacağı katkılardan söz etmiştir (s. 229). Ayrıca yazar Eski Mısır dini ile Yahudilik arasındaki etkileşimin ölçülebilmesi için Eski Mısır konusunun daha kapsamlı bir şekilde araştırılması gerektiğinin altını çizer.

Eski Mısır’a ilgi duyan herkes bu kitabı mutlaka okumalıdır. Kitap içerisinde Mısır tarihi ve mitolojisi hakkında bilgileri bulabiliyor ve bunların rahip sınıfı üzerinde etkilerini görebiliyoruz. Eski Mısır ritüellerini ve buna bağlı olarak rahipleri anlamak gerçekten kolay değildir. Bunları anlayabilmek için Eski Mısır mitolojisi ve kavram bilgisi gibi kitap içerisinde bize sunulan bilgilere de ihtiyacımız vardır. Kitap bize Eski Mısır’ın rahip sınıfını çok başarılı bir şekilde sunmaktadır. Hiç şüphesiz bu çalışma Eski Mısır tarihi hakkında gelecekteki çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Abdülhamit Hüzeyfe Nazilli

(Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı)